

„Život“ filozofie v zlomových obdobiach

Erika Lalíková

Katedra filozofie a dejín filozofie FiF UK

v Bratislave

2019

Obsah

- Generačné reflexie zlomových období
- Mozaikovitosť tváre filozofie
- Úloha filozofie – jej nezastupiteľnosť
- Éra tzv. normalizácie
- Potreba podpory humanitného vzdelávania

Michel de Montaigne

„Pravým zrkadlom našich úvah je beh našich životov.“

„Duša, kde je filozofia hosťom, má svojim zdravím vyliečiť aj telo.“

▼ filozofia neraz ostávala – aj pre rozumných ľudí – vecou prázdnu a fantastickou, „celkom nepotrebná a nanič súca v myslení i v praxi“

Zlomové roky v společnosti (v bývalom Česko-Slovensku; v Čechách a na Slovensku)

1968

1989

2019?

Aké miesto má filozofia v zlomových obdobiach? Čo všetko pôsobí na jej „tvár“?

- Reakcie rozličných generácií na jednu a tú istú udalosť / obdobie / problém.
- Zvážili sa všetky možnosti? Dalo sa urobiť viac?
- Spätná reflexia jednotlivých generácií a ich odozva na udalosti.
- Dostatočnosť (– nedostatočnosť) spätných reakcií zo strany generácií / jednotlivcov, ktoré daným obdobím prešli. Rôzne pohľady, variácie odlišných názorov.
- Môžu byť a ak áno (a hlavne prečo) kľúčové informácie z minulosti zaujímavé pre súčasné generácie?
- Špecifickosť filozofických reflexií a jej nezastupiteľný význam.

Éra normalizácie

- Ján Kocka (1968): „Obdobia pred rokom 1968 a po ňom tesne navzájom súvisia ako dve strany mince. Všetko, čo sa považovalo za krok vpred, začalo sa totiž pokladať za reakčné, za kontrarevolučné, za rozbíjanie socializmu. Čo sa hodnotilo ako tvorivý kultúrny čin, začalo byť rozkladný prvkom.“
- Filozofická obec mala právo a povinnosť „zaujímať zásadné stanoviská ku kľúčovým problémom a stavu rozvoja filozofie u nás.“ Využila ich?

Stav a úroveň filozofického života závisel aj od:

- celkovej politicko-kultúrnej klímy;
- materiálnej podpory záujmu verejnosti;
- všeobecných teoretických kritérií kladených na úroveň filozofie, pripomenul J. Kocka

Problémy vychádzajúce nielen z izolovanosti filozofickej obce vo vnútri spoločnosti, ale súvisiace aj s politickými a ideologickými zásahmi (vid' napr. kompetencie SAV a FiF UK)

→ aj toto všetko formovalo „tvár“ filozofie.

Následky politických rozhodnutí a ich vplyv na život na filozofických pracoviskách:

„Zamestnancami katedier mohli čím ďalej tým viac disponovať (a to aj na úkor školskej výučby) pracovníci vyšších stranických orgánov, ale aj VUML-u, bez súhlasu vedúcich katedier... (...) pracovníkom (učiteľom) katedry mohol byť iba člen (resp. kandidát) strany. To stávalo nielen katedru, ale aj šikovných študentov, ktorí sa chceli umiestniť na niektorom z filozofických pracovísk (s výnimkou Filozofického ústavu SAV) do ťažkých problémov a malo pre obe stránky demoralizujúce účinky. (...) K závažným negatívnym následkom snáh stranických orgánov o ideologizáciu filozofie prispeli zásahy do koncepcie jej výučby na stredných školách.“ (M. Zigo)

Fakty

- Po roku 1970 na základe tzv. štátnej previerky „štát“ rozčlenil učiteľov a zamestnancov fakúlt do 4 kategórií, pričom len prvé dve – kde sa ocitli tzv. perspektívni a stabilní zamestnanci získali stály pracovný pomer a mali viac menej zaistenú budúcnosť. S menej „rovnými“ zamestnancami, ktorí boli označení prívlastkami „nevyjasnení“, „nevyhovujúci“, boli uzatvárané pracovné zmluvy na dobu určitú a všetko záležalo od výsledkov ich komplexných hodnotení z ďalších rokov.
- „Akademické kariéry vysokoškolských učiteľů s výraznou politickou kvalifikací totiž nahrával postupně přijímaný mechanismus udělování vědeckopedagogických titulů, který kodifikoval snižování meritorních kritérií ve prospěch kritérií kádrových. Odborné autority jednotlivých vědných odborů dokázaly bránit těmto excesům jen ve výjimečných a zcela frapantních případech, pochopitelně za cenu nemalých rizik.“ (Pavel Urbášek)

POKUS UDRŽAŤ priestor pre normálnosť vo vynútenej normalizácii:

- čo v takejto situácii mohla robiť filozofia? filozofi? aké miesto, aké úlohy mali?
- rozptyl na oficiálnu a neoficiálnu filozofiu
- generačné rozštiepenie
- ideologizácia výučby predovšetkým filozofie, humanitných a spoločenskovedných predmetov, stupňujúce sa pnutia

Ako vnímali danú dobu tí, ktorých sa týkala?

„Protiprávne nás vyhodili, nezabudni na tento deň!“

(Svätopluk Štúr Ivanovi Štúrovi)

Syn filozofa Svätopluka Štúra – psychológ Ivan Štúr:

- *„Ľahko sa moralizuje človeku, ktorý nikdy nebol v ťažkej chvíli rozhodovania, nestál pred dilemou zachovať si česť a tým aj zmysel svojho života, alebo stratiť všetko ostatné. Negatívna lustrácia naznačuje možnosť skvelého charakteru, ale aj ustrašenej neangažovanosti. Nepýš sa údajne čistým štítom, kto nikdy neniesol svoju kožu na neistý trh ľudských záležitostí.“ (Ivan Štúr)*

Nádej sa nemá nikdy strácať! (J. Kocka)

- Filozofická obec: Štiepila sa, a vo väčšine bola donútená akceptovať všadeprítomnú „úzkost z bezmocnosti vzdelání, z bezmocnosti rozumu a z nepoučiteľnosti lidí.“ (M. Šimečka)
- Ticho a bez rozruchu, písal Milan Šimečka, „byla přijata občanská zásada, že mít strach není hanbou. Občanská neposlušnost je luxus, který si nemůžeme dovolit, je to výsada bláznů. V reálném socialismu je člověku nejlépe v teplém sevření davu, není rozumné vystupovat k okraji, kde je na vás vidět. Úspěšný model chování je jednoduchý, lze se mu snadno naučit a navíc odpovídá lidské přirozenosti.“

Denndenná realita „obsahující“ („obohatěná“) o...

- politickú apatiu, umŕtvovanie myslenia, rôzne typy úzkostí, strachy, zmeny charakterov, strach o základné životné istoty...
- dalo sa „nasadnúť na vlak“ a mlčať... „Říká se, že nejmoudřejší je mlčet. Jistě. Ale to je velmi jednoduché stanovisko. (...) Tím, že se k věcem vyjadřujeme, neustále se pouštíme do nových a nových dobrodružství ve světě a se světem. Jenže kdo se do nich nepustil, nic neprožil.“ (V. Havel)
- „V politice musíme počítat s tím věděním, které máme k dispozici. Není tak důležité, jací jsou to lidé, důležitá je akce. Proto všichni musíme stejně jako dosud kritizovat to, co si o kritiku říká, a trvat na změnách, které považujeme za neodkladné, bez ohledu na osoby. (...) je nezbytné cítit moc zákona, jak jí představuje vedení země, ale současně je třeba otevřeně těmto vládcům sdělovat všechno, v čem nesouhlasím s jejich jednáním.“ (V. Havel)

Absentovalo to, čo posúvalo (čo mohlo posúvať) dopredu:

- Kritické myslenie a jeho podpora
- Zastávanie demokratických zásad a princípov
- Miesto *ja* sme sa naučili hovoriť *my*, vždy a vo všetkom
- „Tvorivá debata predpokladá vzájomnú úctu a dôveru, aby sme sa zamysleli nad tým, čo nám chce druhý povedať. Možno mám pravdu ja, možno on, ale aj keby sme nedospeli k jednoznačnej zhode, obaja sa môžeme niečomu priučiť a získať lepší názor. (...) Každá vedecká aj umelecká práca potrebuje oponenta, každá zdôvodnená námietka je prínosom pre dielo. Je vlastne povinnosťou vyhľadávať námietky a kritické pripomienky, ktoré pomáhajú pravdiviejšiemu podaniu. Kto nevie prijať odmietavé stanovisko si škodí väčšmi, než si myslí.“ (I. Štúr)

V čom tkvie odkaz danej doby?

- „Spoločnosť zložená iba z mladých ľudí by sa vykoľajila. Každý vek má svoju úlohu, mladší podnecujú, starší zvažujú. (...) Obohacujúce aj konfliktové je spolužitie dvoch generácií. Konfliktové preto, že si často málo rozumieme, nechápeme potreby druhých a necítíme dostatok rešpektu k ich odlišným stanoviskám.“ (I. Štúr)
- „Žijeme ve společnosti vědění. (...) Vědění a vzdělání jsou, jak se tvrdí, nejdůležitějšími zdroji Evropy chudé na nerostné zdroje, a ten, kdo investuje do vzdělání, investuje do budoucnosti.“ (K. P. Liessmann)

To, čo je dôležité uvedomiť si (o čo je dôležité sa zasadzovať a to nielen v „zlomových obdobiach“:

- Klásť dôraz na literárne (humanitné) vzdelávanie znamená vstup na duchovný kontinent, ktorý je plný prekvapení, nedostihnuteľnosti, sklamaní, stretov a skúseností, ale aj námahy a trápení – vábi a láka, ale aj ruší a odpudzuje;
- Uvedomiť si, že literárne (humanitné) vzdelávanie neposkytuje záruky šťastia, nikto nesmie byť nútený k vstupu naň.
- A napokon: vzdelanie by malo mať dve strany: vývojové a rozvojové možnosti jednotlivca a nároky spoločnosti.

Potreba podpory humanitného vzdelávania v súčasnosti

- → zamyslenie sa nad výhodami humanitného vzdelania
- → humanitné vedy a umenie hrajú v dejinách demokracie veľmi významnú úlohu
- Humanitné vedy boli ohrozené od samotného počiatku →

dôvod prečo? Učia kriticky a samostatne myslieť!

- „... živá predstavivosť, pohotovo reagujúca na situácie, tužby a utrpenie druhých, je náročným činom; morálna tuposť je mnohým snazší. Nemělo by nás proto překvapit, že humanitní vědy jsou dnes tak jako vždy vystaveny útokům. Boj za odpovědnou demokracii a bdělé občanství je vždy obtížný a nejistý. Je však nutný a lze v něm zvítězit, a humanitní vědy k tomu velkou měrou přispívají.“ (M. C. Nussbaum)

Václav Havel, 8. apríla 1975

„... život lze dlouho a velmi důkladně
znásilňovat, zplošťovat, umrtvovat,
- a přece ho nakonec natrvalo zastavit
nelze...“

Použitá literatúra:

- Dahrendorf Ralf (2008): *Pokoušení nesvobody. Intelektuálové v časech zkoušek*. Praha: H&H
- Dayová Barbara (1999): *Sametoví filozofové*. Brno: Doplněk.
- Havel Václav: *Má to smysl! Výbor z rozhovorů 1964 – 1989*. Sest. Anna Freimanová, Tereza Johanidesová (2019): Praha: Knihovna Václava Havla
- Kocka Ján (1996): K osudom našej filozofie v rokoch 1970 – 1990. In: *Filozofia* 51, č. 10, s. 663 – 678.
- Liessmann Konrad Paul (2010): *Teorie nevzdělanosti. Omyly společnosti vědění*. Praha: Academia
- Liessmann Konrad Paul (2018): *Vzdělání jako provokace*. Praha: Academia
- Montaigne Michel de. (2007): *Eseje*. Bratislava: V SSS
- Novosád František (1992): Nič nie je zameškané. Rozhovor s Jánom Kockom. In: *Filozofia* 47, č. 11, s. 694 – 698.
- Nussbaumová Martha C. (2017): *Ne pro zisk. Proč demokracie potřebuje humanitní vědy*. Praha: Filosofia.
- Šimečka Milan (2003): *Společenství strachu a jiné eseje*. (připravili Kusá Jolana, Kopsová Raisa). Bratislava: Nadácia Milana Šimečku
- Štúr Ivan, Doričová Denisa Gura (2014): *Kto chce žiť, nech sa kýve*. Rozhovory Denisy Gura Doričovej s Ivanom Štúrom. Bratislava: Premedia
- Urbášek Pavel (2009): Vysokoškolští učitelé a vysokoškolské prostředí v letech tzv. normalizace. In: Vaněk Miroslav (ed.): *Obyčejní lidé...?! Pohled do života tzv. mlčící většiny. Životopisná vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence*. Praha: Academia, s. 430-471.
- Zakaria Fareed (2017): *Obrana liberálního vzdělání*. Praha: Academia
- Zigo Milan (2013): Tri pohľady na život filozofie na FiF UK v 50. až 80. rokoch 20. storočia. In: Kiczko Ladislav, Lalíková Erika, Zigo Milan (eds.): *Problémy a osobnosti slovenskej filozofie v 20. storočí*. Bratislava: Univerzita Komenského, s. 9-40.

Ďakujem za pozornosť.

Príspevok je výstupom z grantovej úlohy APVV-18-0178:
Naturalizmus ako univerzálny filozofický program (prof. Chabada)